

Aina Štrāle

LPSR cenzori pret patriotismu dzejā: divkārt represētā dzejnieka Ata Ķeniņa morālā iznīcināšana

A.Ķeniņš ar savu pirmo ģimeni 1903.gadā

"(..) ir grūti aptvert, kā tas viss ietilpināms viena cilvēka mūžā — skolotājs un skolu dibinātājs, dzejnieks un tulkotājs, grāmatizdevējs, advokāts, diplomāts, ministrs, augstskolas profesors. ...Arī cietumnieks un izsūtītais." Tā izsmelošajā dzejnieka Ata Ķeniņa sarežģītā un traģiskā dzīves gājuma izklāstā rakstīja literatūrzinātniece Astrīda Skurbe.¹

Atis Ķeniņš (arī Ķēniņš) dzimis 1874.gada 28.jūlijā Grenču pagasta Lieļu mājās (tagadējais Zemītes pagasts Tukuma rajonā) kalpu ģimenē. 1883.–1888.gadā mācījies Grenču pagastskolā. Labā izglītība, kas ar mācītāja Emila Bilenšteina atbalstu iegūta Irlavas skolotāju seminārā, nodrošināja bijušajam kalpa zēnam skolotāja darbu. 1897.gadā A.Ķeniņš apprecējās ar pazīstamo izglītības darbinieci un rakstnieci Annu Rūmani (1877–1950). 1900.gadā pārcēlās uz Rīgu, kur kopā ar dzīvesbiedri izveidoja Āgenskalna meiteņu progimnāziju. Vēlāk nodibināja arī privātu tirdzniecības skolu, kas ar laiku kļuva par zēnu reālskolu. 1908.–1912.gadā bija literatūras skolotājs, papildināja izglītību Pēterburgas Pedagoģijas akadēmijā. 1912.–1914.gadā dzīvoja Jaunbebru pagasta Siljāņos, nodarbojās ar lauksaimniecību un rakstniecību. A.Rūmanes-Ķeniņa ar bērniem devās uz Ženēvu un sāka studijas turienes universitātē. 1914.–1918.gadā, Pirmā pasaules kara laikā, A.Ķeniņš strādāja par skolotāju Maskavā, studēja jurispudenci Maskavas Universitātē, nodibināja un vadīja Viskrievijas latviešu rakstnieku un mākslinieku savienību Maskavā. Kopā ar Kārli Skalbi (1879–1945) sacerējis tekstu uzsaukumam "Pulcējieties zem latviešu karogiem!", kurā aicināja tautiešus stāties latviešu strēlnieku bataljonos. Iesaistījies sabiedriskajā dzīvē, tai skaitā Nacionāldemokrātu partijas organizēšanā. 1918.gada 18.novembrī kā Tautas Padomes loceklis piedalījās Latvijas Republikas proklamēšanā. 1919.–1921.gadā bija Pagaidu valdības diplomā-

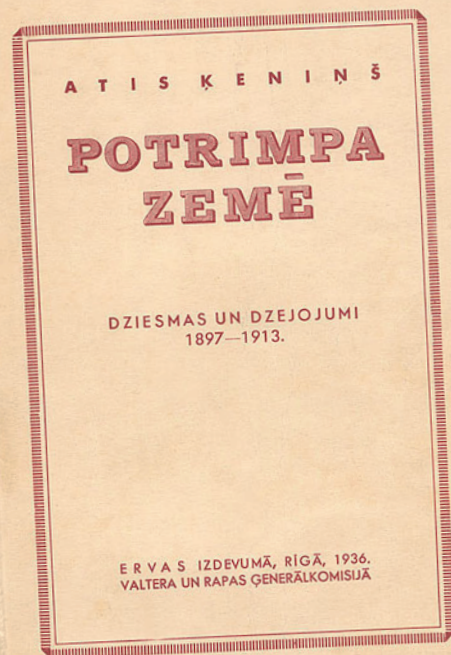
tiskais pārstāvis Polijā. 1923.gadā izšķīrās no A.Rūmanes un salaulājās ar dzejnieci Austru Dāli (1892–1972). 1922.–1937.gadā — Latvijas Centrālās izglītības savienības priekšsēdētājs, advokāts. Darbojies par juriskonsultu Latvijas Republikas Satiksmes ministrijas Šoseju un zemesceļu departamentā. 1925.–1930.gadā — mēnešraksta "Ārpuskolas Izglītība" redaktors. 1931.–1933.gadā — Izglītības un tieslietu ministrs, nodibināja Krišjāņa Barona Tautas augstskolu Rīgā. 1938.–1940.gadā darbojies advokatūrā un rakstniecībā. 1940.gada jūlijā kopā ar domubiedriem mēģināja tautas Saeimas vēlēšanām izvirzīt Demokrātiskā bloka sarakstu. Uz šādu soli viņu netieši mudinājis padomju emisārs Latvijā Andrejs Višinskis (1883–1954), iespējams, lai radītu demokrātisma ilūziju fiktīvajās vēlēšanās. 1940.gada 16.septembrī A.Ķeniņš apcietināts par politisko darbību. Ieslodzīts Rīgas 1.cietumā. Apsūdzībā sacīts: "(..) PSRS IeTK [Iekšlietu tautas komisariāta] sevišķā apspriede notiesājusi ar pieciem gadiem izsūtījumā (..) par to, ka, būdams vairāku buržuāzisku partiju līderis un ievērojams darbinieks, kā arī kontrrevolucionārās t.s. "Tautas padomes" loceklis, tieslietu un izglītības ministrs, veica aktīvu cīņu pret revolucionāro kustību Latvijā. Saeimas vēlēšanu laikā 1940.gadā grupējis ap sevi buržuāziski politisko partiju darbiniekus, ar kuriem kopā sastādīja kandidātu sarakstu un ar to uzstājās pret kandidātiem no darba tautas bloka. Līdz aresta momentam glabāja kontrrevolucionāro literatūru. (..) Arestētajiem soda mēru es ieteiktu noteikt (..) 10 gadu labošanas darbu nometnē ar viņam piederošā īpašuma konfiskāciju".² Tiesas lēmums — izsūtīt uz 5 gadiem Kazahijā (tagad Kazahstāna). 1940.–1944.gadā izsūtījumā A.Ķeniņš strādāja par skolotāju, bet kara laikā Vilis Lācis (1904–1966) viņu savervēja par Maskavas Radio korespondentu raidījumiem uz vācu okupēto Latviju, tādēļ 1944.gada februārī A.Ķeniņš pārcēlās uz Maska-

A.Ķeniņš ar savu otro dzīvesbiedri A.Dāli Preses ballē 1920.gados

vu. Pēc padomju okupācijas atjaunošanas Latvijā atgriezās dzimtenē, kļuva par LPSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta līdzstrādnieku, LPSR Valsts pedagoģiskā institūta profesoru. 1951.gada 26.februārī viņu apcietināja otrreiz, uzrādot apsūdzību par naidīgu darbību pret PSRS (kā bijušajam buržuāziskās valdības ministram). 8.septembrī tiesa pieņēma lēmumu viņu izsūtīt uz 10 gadiem Kazahijas PSR. Apcietināta, ārpustiesas kārtā kopā ar vīru turp izsūtīta arī A.Dāle. 1952.–1954.gadā A.Ķeniņš bija skolotājs Ščučinskā. 1955.gadā atgriezās Rīgā. Miris 1961.gada 9.martā.

Kaut arī dzejnieka spalvai pieder patosa pilni lojalitātes apliecinājumi padomju varai: "Nāk jaunais laiks, es vecāks topu, bet gars vēl tiecas darbā augt/Es tvert vēl gribu cīņas stopu/Un darba ļaudīm līdzī traukt"³, viņa dzeja tika nežēlīgi cenzēta un visbeidzot pilnībā aiz-

1936.gadā klajā nākušais A.Ķeniņa dzejoļkrājuma "Potrimpa zemē" otrais izdevums

liegta. A.Ķeniņš savā dzejā vietumis bija tuvs baltu folklorai, tādēļ zīmīgi, ka cenzūru realizēja literatūrkritiķe un literāte, bijusī Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātes Latviešu literatūras katedras docētāja Milda Losberga (1923), kas savulaik universitātes studentiem lasīja lekciju ciklu latviešu folklorā. Folkloras motīvi A.Ķeniņa dzejā izpelnījās asu viņas kritiku.

Jau pēc dzejnieka nāves 1961.gada 13.novembrī izdevniecībā "Liesma" iesniegts A.Ķeniņa dzejoļu krājuma "Varavīksnes lokā" manuskripts, kurā dzejnieks bija apkopojis ap 150 dzejoļu un citu lieroepisku darbu.

M.Losbergas uzdevums — izvērtēt krājuma atbilstību publicēšanai, sastādīt tā saucamo iekšējo izdevniecības recenziju. Parasti tajās manuskriptus vērtēja galvenokārt no literārā viedokļa, taču bija jāņem vērā arī autora ideoloģiskās nostādnēs. Ja autors bija politiski represētais, recenzents manuskriptu vērtēja īpaši rūpīgi, šim darbam tika izvēlēti politiskā ziņā skarbākie, ideoloģiski aktīvākie recenzenti.

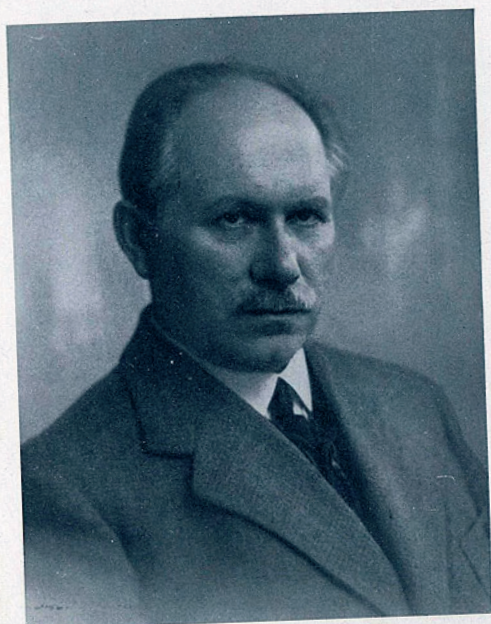
Recenzente sniedza krājuma raksturojumu sešās lappusēs. Dzejnieks neapšaubāmi bija centies samaksāt padomju ideoloģijas prasītos meslus — krājumā bija plānotas septiņas nodaļas: divas pirmās — "Nāk jaunais laiks", "Es rītam pretī eju" — veltītas, kā raksta recenzente, Ļeņina laikmeta un padomju dzīves patriotiskam apdziedājumam. Savukārt nodaļa "Kazahstano-

ainas un noskaņas" veltīts Kazahstānas dzīves un dabas kolorītam tēlojumam. "Kara kāvos" risināta Otrā pasaules kara tēma, dzeju apkopojumā "Dzimtenes sētās un birzēs" dzejnieks tēlojis padomju Latviju darba ikdienā. Veltījumi adresēti ievērojamiem latviešu kultūras darbiniekiem. Nodaļā "Atziņu lokā" risinātas filozofiskas pārdomas. Krājumā ievietoti dzejoļi, kas sarakstīti no 1940. līdz 1961.gadam. Recenzente atzina, ka dzejoļu idejiskā skaidrība un mākslinieciskā kvalitāte nav viengabalaina: ir dzejoļi, kam raksturīgs tuvums dzīvei, sirsnīga attieksme pret to, manuskriptā ir labas, vienkāršas dzejas gleznas, samērā laba valoda. Secinājumos M.Losberga rakstīja: *"Dzejoļu idejiskais kopskanējums optimistisks, stils romantisks, daudz patosa un retoriskas izteiksmes"*.⁴ Bet norādījums uz retoriku A.Ķeniņa dzejā nebūt nebija vienīgā kritiskā piezīme, tai sekoja pārmetumi par nacionālismu un gala rezultātā dzejoļkrājuma aizliegums.

M.Losberga vērtēja: *"Ir dzejoļi, kas idejiski un mākslinieciski neatbilst latviešu padomju dzejas pašreizējiem sasniegumiem un pašreizējiem padomju lasītāja ideoloģiskās audzināšanas uzdevumiem. Manuskriptā ir liels skaits dzejoļu, kas rada iespaidu par pārspīlētu, nepamatotu visa latviskā izcelšanu. Autors ar īpašu akcentu izcēlis savu latviešu tautas un Latvijas mīlestību. Nav noliedzams autora uzsvēruma — tā ir "darbaļaužu Latvija", par ko viņš dzejojis, taču autors lietojis daudz tādu dzejisku atribūtu, kas nespēj atklāt padomju dzīves pilnasinību"*.⁵ Dzejnieks ar prieku rakstījis par baltu mitoloģiskajiem tēliem — sentēviem un senmātēm (piemēram, dzejoļi "Lietuv-

ju senmāte"), apjūsmais latvju dainas, dzimtenes maizes riecieni, Daugavu, tās ozolus, latvju sētas, dzimtas un nākošās latviešu tautas paaudzes, Latgales Dziesmu svētkus, Kazahstānas ciklā ievijis skumju dzimtenes ilgu motīvu. Vairākos dzejoļos A.Ķeniņš kā īpašu vērtību uzsver vēlamo jaunatnes saliedēšanos ar latviešu tautu. Tika nopelti arī nodaļas "Kara kāvi" dzejoļi, jo te jūtams ierobežots tā sauktā Lielā Tēvijas kara (Otrais pasaules karš) motīvu tēlojums šaurā nacionalitātes ietvarā — autoram nepiedodami, ka vēsturiskās cīņas jēga sašaurināta līdz jautājumam par Latvijas teritorijas un latviešu tautas atbrīvošanu, neesot jūtami brālīgo padomju tautu kopējie nopelni, it īpaši tas izpaužoties dzejoļos "Latviešu pulkiem Tēvijas karā", "Latvju sētā dēlu gaidot" u.c. Tā autora nacionālo nostāju raksturoja M.Losberga. Un turpināja tradicionālā padomju kritikas garā: *"Patlaban, kad partijas 22.kongresa izvirzītie vēsturiskie komunisma celtniecības uzdevumi paredz vēl dziļāku un spēcīgāku padomju daudznāciju tautu saliedēšanos, šāda latviešu tautas un Latvijas apdziedāšana un visa latviskā izcelšana, pat zināms anahronisms tā izpratnē, būtībā ir nacionālisma izpausme. Šāda veida dzejoļi vienkopus nav publicējami. Krājumā atrodami arī idejiski neskaidri dzejoļi, īpaši abstraktajos vispārīnājumos — nodaļā "Atziņu lokā"*.⁶ Recenzente norādījusi, ka mākslinieciskās kļūmes dažviet robežojas ar idejiskām kļūmēm un vienkāršojumiem.

Recenzentes secinājums bija bargs: *"Ievērojot visus norādītos idejiskos un mākslinieciskos trūkumus, manuskripts "Varavīksnes lokā" nebūtu publicējams"*.⁷

ATIS ĶENIŅŠ

RUDENS UN ZVAIGZNES

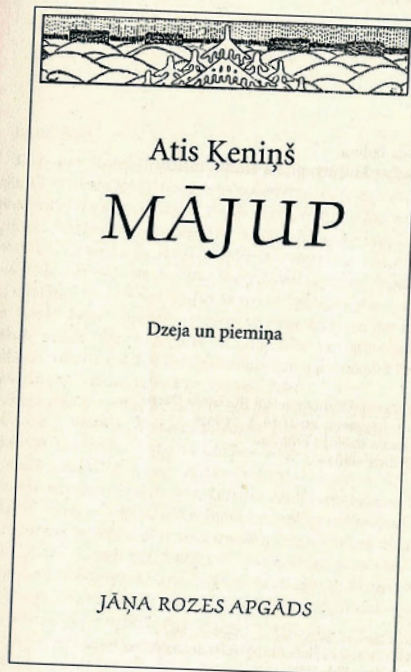
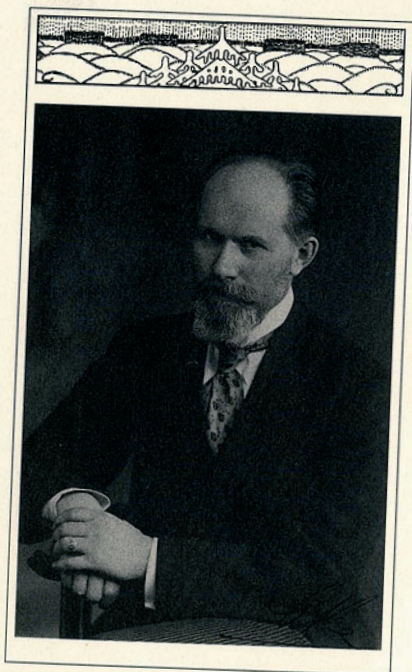
DZEJAS

1914 - 1936

RĪGA, 1936

VALTERA UN RAČAS AKC. SAB. IZDEVUMS

A.Ķeniņa "Rudens un zvaigznes" 1936.gada izdevums ar dzejnieka foto un autogrāfu prettitulā

1999.gadā Jāņa Rozes apgādā izdots A.Ķeniņa piemiņas krājums "Mājup" ar autora foto prettitulā

A.Ķeniņa sagatavotais dzejoļkrājums tā arī neiznāca. Taču domājams, ka M.Losbergas iznīcinošā recenzija nebija izšķirošais faktors A.Ķeniņa dzejoļkrājuma pilnīgā noliegumā. Drīzāk vainojams autora — divkārt izsūtīta dzejnieka — politiski represētā statuss, kā arī padomju kritikas noliedzošā nostāja pret tā dēvēto nacionālpatriotismu. Netika ņemts vērā, ka krājuma izdošana būtu cieņas un atzinības apliecinājums nesen mirušajam dzejniekam. A.Ķeniņa daiļrades noniecinājums ir vēl viens traģisks fakts padomju represijās tik daudz cietušā dzejnieka dzīvē. Netika izdota arī bijušās Valsts bibliotēkas darbinieces, kultūrvēsturnieces Ženijas Sūnas-Peņģerotes (1898–1975) monogrāfija "Diženais koks", kurā iekļauta apcerējumu virkne par A.Ķeniņa dzīvi un dzeju.⁸

Par dzejnieka politisko darbību un kopā ar dzīvesbiedri A.Dāli pārciestajām represijām izsmēloši rakstījusi literatūrzinātniece A.Skurbe publikācijā "Ko maksā būt Demokrātiskā centrā?"⁹. A.Ķeniņa un viņa dzīvesbiedres likteņa detalizēti dokumentēts apraksts rodams arī literatūrzinātnieka Ilgoņa Bērsona grāmatā par padomju varas represētajiem latviešu rakstniekiem "Deviņi likteņi"¹⁰. Savā grāmatā I.Bērsons parāda A.Ķeniņa dzīves gājuma, dzejas vērtējumu trimdā (1967. gadā nāca klajā trimdas rakstnieces Angelikas Gailītes (1884–1975) sastādītā A.Ķeniņa dzejoļu izlase "Zvaigžņotā junda") un padomju Latvijā.

Par A.Ķeniņa mūža nogali, kad tapa dzejas krājums "Varavīksnes lokā", I.Bērsons rakstīja: "A.Ķeniņa pēdējie gadi ir apbrīnojamas radošas rosmes pilni. Viņš pārlū-

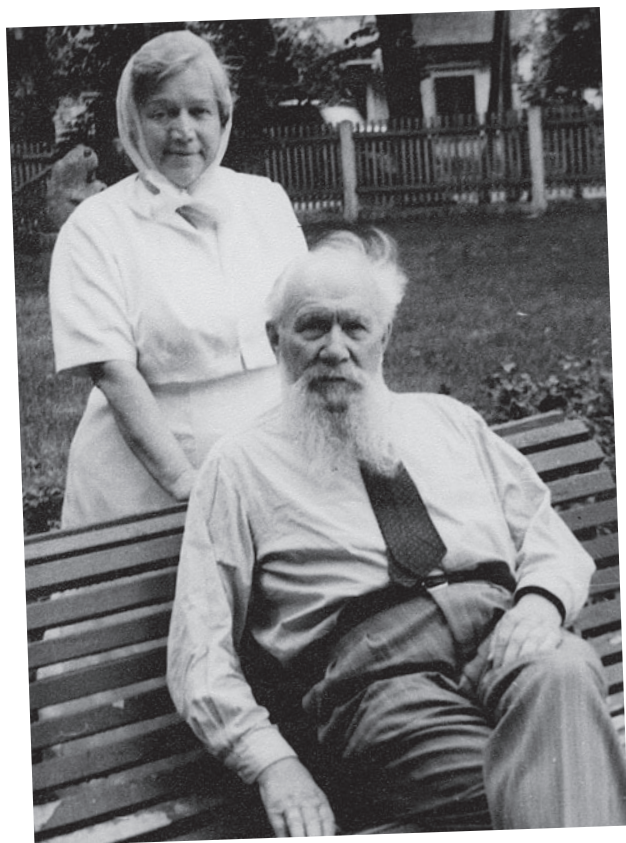
ko, atlasa vecos dzejoļus, raksta un pārlabo jaunus, labo vēl un vēl. A.Ķeniņu mudina dzejiska jūsma, smagā mūža nastu viņš it kā cenšas atvieglot, ļoti (pat pārāk) gaiši skatoties uz apkārt notiekošo, ceļinieka soļi ir raiti, prāts možs. Mazāk vēribas veltīts pašpārbaudei, tāpēc rakstīšanā izzogas lēts stils un idilliskums".¹¹ Turpinājumā, balstoties uz sava personīgā arhīva dokumentiem, zinātnieks sīkāk raksturojis šo A.Ķeniņa dzejoļu krājumu. I.Bērsons minējis arī citas tā laika A.Ķeniņa radošās ieceres. Literatūrzinātnieks piemin A.Ķeniņa dzejoļus "Leņina laikmets", "Varenais padomju koks", "Jānim Niedrem 50 mūža gadu jubilejā 30.V.1959.", kā arī veltījumus latviešu tēlotājmākslai — "Jaņa Rozentāla latviskās sievietes", "Kārļa Zemdegas cildenā mūza".¹²

Jāuzsver, ka padomju okupācijas gados tapusi A.Ķeniņa dzeja ir saturiski pretrunīga. Atzīmējot dzejnieka 90.dzimšanas dienu, literatūrkritiķis Jānis Čākurs rakstīja, ka A.Ķeniņš piederot tai vecāko rakstnieku daļai, kas centās aktīvi iekļauties padomju Latvijas literārajā dzīvē.¹³ 1957.gadā viņu atkārtoti uzņēma LPSR Rakstnieku savienībā. Padomju laikā sacerētie dzejoļi publicēti žurnālā "Karogs" un citos izdevumos. Krājumā "Šalko laimei, Dzintarjūra!" (1959) ievietots A.Ķeniņa dzejolis "Rokas sniedziens tautām". Dzeju caurstrāvo dziļš optimisms, saulains dzīvesprieks, aktivitāte — tajos jūtama dzejnieka vēlme dzīvot darba tautā un kalpot tai. Tomēr A.Ķeniņa dzejai raksturīgā, folklorā sakņotā noskaņa caurauž arī padomju laika dzeju, piemēram, 1955.gadā sarakstīto. Dzejoli "Zem Daugavas ozo-

A. Ķeniņa PSRS Literatūras fonda biedra karte (izdota 1946.gadā) LVA, 2617.f. Foto no Liepājas muzeja virtuālās izstādes "Represētie kultūras darbinieki" (<http://www.itl.rtu.lv/LVA/represetie/>)

A. Ķeniņa PSRS Rakstnieku savienības biedra karte (izdota 1944.gada 18.decembrī Maskavā) LVA, 2617.f. Šis dokuments ir pierādījums tam, ka kara laikā V.Lācim ir izdevies savervēt izsūtījumā Kazahstānā esošo A.Ķeniņu savā literārā darbībā kalpot padomju varas diktātam. Viņam ierosina rakstīt rakstus, "kas atmaskotu vācu propagandas melus par tā saukto vācu kultūras lomu latviešu radišanā" (citāts no V.Lāča 1943.gada 12.jūnija vēstules A.Ķeniņam). Plašāk ar minēto vēstuli un A.Ķeniņa likteni okupācijas režīma apstākļos var iepazīties I.Bērsona grāmatā "Deviņi likteņi" (Rīga : Signe, 2001). Foto no Liepājas muzeja virtuālās izstādes "Represētie kultūras darbinieki" (<http://www.itl.rtu.lv/LVA/represetie/>)

A.Dāle un A.Ķeniņš 1957.gadā Dubultos

liem" izjustu ainavas tēlojumu un "senas" noskaņas noslēdz izteikts patoss — "Te ozoli, te Daugava/Par tautas spēku stāsta,/Te saule rīta spīrgtumā/Kā tautas likme glāsta"¹⁴.

Par A.Ķeniņa nostāju I.Bērsons rakstīja: "Tātad visu laiku blakus "jā" un "nē", reizumis vairāk "nē" nekā "jā". Rakstniecības dzīvē tas nereti ieviesis dubulto morāli — domā vienu (savu), raksti otru (esi spiests to darīt, ja gribi publicēties). Nevar taču būt, ka aiz dziļas pārliecības Ķeniņš 1949.gada oktobrī (pēc lielās marta deportācijas) rakstīja pasaules varmākām veltītus dzejoļus "Tumša bij pasaule", "Cik tālu raugāties" un "Stalīna saules sapnis" (IBA¹⁵). Laikmets nežēlīgi lauzis talantu."¹⁶

A.Ķeniņa dzejoļkrājuma "Varavīksnes lokā" iznīcinošā kritika un aizliegums bija liecība tam, kā paši literatūrzinātnieki bija spiesti iztapīgi skaust patriotisma izpausmes literatūrā. A.Ķeniņa dzejoļkrājuma aizliegums bija padomju ideoloģijas diktēts garīgas vardarbības akts, kurā kolēģis noniecināja kolēģi.

¹ Skurbe, Astrīda. Ko maksā būt Demokrātiskā centrā? *Karogs*, Nr.1, 2001, 157.lpp.

² LVA, 1986.f., 1.apr., 30 640 lieta., 279., 280., 281., 282.lp. (tulkojums).

³ Turpat.

⁴ LVA, 478.f., 10.apr., 3.lieta, 11., 17.lp.

⁵ Turpat, 13.lp.

⁶ Turpat.

⁷ Turpat.

⁸ Bērsons, Ilgonis. *Deviņi likteņi* : represētie rakstnieki : apraksti un ziņas. Rīga : Signe, 2001. 29.lpp.

⁹ *Karogs*, Nr.1, 2001, 157–176.lpp.

¹⁰ Bērsons, Ilgonis. *Deviņi likteņi* : represētie rakstnieki : apraksti un ziņas. Rīga : Signe, 2001.

¹¹ Turpat, 26.lpp.

¹² Turpat, 27.lpp.

¹³ Čakurs, Jānis. Ati Ķeniņu pieminot. *Karogs*, Nr.7, 1964, 147.lpp.

¹⁴ Ķeniņš, Atis. Zem Daugavas ozoliem. *Karogs*, Nr.7, 1958, 107.lpp.

¹⁵ Ilgoņa Bērsona arhīvs.

¹⁶ Bērsons, Ilgonis. *Deviņi likteņi* : represētie rakstnieki : apraksti un ziņas. Rīga : Signe, 2001. 28.lpp.